

Robert Feenstra

5 oktober 1920 – 2 maart 2013



Op 2 maart 2013 stierf Robert Feenstra, lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen sinds 1973. Hij was 92 jaar oud en tot in zijn laatste levensjaar actief als publicist, als hoofdredacteur van het gerenommeerde *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis/Legal History Review* en als lid van de talloze geleerde internationale gremia waarin hij participeerde en meestal ook de hoofdrol speelde. Hij was een sieraad van het Nederlandse universitaire bestel en dat mag hem daarvoor dankbaar zijn. Méér dan nauwelijks enige andere academicus heeft hij Nederland – en de Leidse academie in het bijzonder – op méér dan waardige wijze weten te vertegenwoordigen. Dat heeft hem een elftal eredoctoraten opgeleverd, een aantal dat bij mijn weten geen enkele andere Nederlandse academicus van zijn generatie heeft weten te evenaren. Er zijn velen die dergelijke eerbewijzen als evenzovele toonbeelden van ijdelheid meenden – en menen – te mogen afdoen. Robert zelf heeft echter, naar hij mij eens desgevraagd mededeelde, die eerbewijzen altijd ervaren als een erkenning voor datgene wat hij *niet als persoon*, maar als vooraanstaand vertegenwoordiger van een vooraanstaande universiteit en van een vooraanstaand vakgebied binnen die universiteit representeerde. Dat bewustzijn sierde hem; het Commandeurschap in de Orde van de Nederlandse Leeuw, dat hem bij gelegenheid van zijn negentigste verjaardag door de Minister van Justitie in eigen persoon te zijnen huize werd verleend, heeft hij daarom als een bekroning van zijn werk gezien.

Feenstra werd op 5 oktober 1920 geboren te Batavia, in het voormalige Nederlands-Indië¹. Het gezin keerde in 1922 terug naar 'patria' en vestigde

1 Biografische gegevens voor dit levensbericht zijn ontleend aan een autobiografisch artikel (R. Feenstra, 'Ein Leben Rechtsgeschichte', *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 2007, p. 81-95) en aan twee interviews met Feenstra ('Meijers en Van Oven, daar zeiden ze Meneer tegen'. Interview met Prof. mr. R. Feenstra, in: M.E. Franke e.a. (red.), *Historisch vooruitzicht. Opstellen over rechtsgeschiedenis en burgerlijk recht*, Arnhem: Gouda Quint 1994, p. 9-18; Th. Veen en D. Heirbaut, 'Rechtshistorici uit de Lage Landen (5): interview met R. Feenstra', *Pro Memorie* 2003, p. 3-38). Eerdere herdenkingen: C.J.H. Jansen, *AA Kwartaalsignaal* 2013, p. 7259; Ph. Thomas, J. Hallebeek en D. van Zyl, *Fundamina* 2013, p. 179-183. Verschillende blogs en websites stonden stil bij het overlijden van Feenstra: rechtsgeschiedenis.org (OVR, Paul Brood); elhblog.law.ed.ac.uk (Edinburgh, John Cairns); peacepalacelibrary.nl (Grotiana, Laurens Winkel); www.rg.mpg.de/de/info/index (Max-Planck-Institut Frankfurt); rechtsgeschiedenis.be (Dirk Heirbaut e.a.); rechtsgeschiedenis.wordpress.com (Otto Vervaart).

zich te Amsterdam, waar vader Feenstra toetrad tot de rechterlijke macht, eerst in de Rechtbank en sinds 1940 in het Hof van die stad. Robert raakte aan Amsterdam verknocht. Hij doorliep er het prestigieuze Barlaeus Gymnasium, waar hij in 1938 eindexamen deed. Hetzelfde jaar nog liet hij zich als rechtenstudent inschrijven aan de Gemeentelijke Universiteit (thans Universiteit van Amsterdam). Daar wisten de colleges van de rechtshistoricus Hendrik Hoetink (1900-1963), die er het Romeins Recht en zijn geschiedenis doceerde, de belangstelling van de jonge Feenstra voor dat vak te wekken. Daarnaast volgde hij er de *privatissima* van de papyroloog M. David (1898-1986) en de byzantinist H.J. Scheltema (1906-1981). Grote (en blijvende) indruk maakten op hem de colleges van de rechtshistoricus L.J. van Apeldoorn (1886-1997), die aan de Gemeentelijke Universiteit het Oud-vaderlandse recht en de Inleiding in de Rechtsgeleerdheid doceerde. Het is vooral aan diens invloed te danken dat Feenstra een weg koos die destijds onder de beoefenaren van de discipline van het Romeinse recht niet gebruikelijk was. Het Romeinse recht was toentertijd eerst en vooral de dienstmaagd van het geldende privaatrecht, meer in het bijzonder het vermogensrecht. Het vak verkeerde echter internationaal in een crisis, sinds de invoering van het Duitse BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) in 1900 de vanzelfsprekende band tussen het tot op dan in Duitsland geldende 'gemene' (Romeinse) recht en het geldende recht had (of scheen te hebben) doorbroken. Menige romanist, zoals Hoetink en de Leidse romanist J.C. van Oven (1881-1963), concentreerde zich dientengevolge op het zogeheten 'klassieke', het voor-Justiniaanse, Romeinse recht dat geen onmiddellijke band heeft met het heersende continentaal West-Europese vermogensrecht. Het zijn Van Apeldoorns colleges over Hugo de Groot geweest die Feenstra's ogen openden voor het fenomeen van de 'receptie' van het Romeinse recht, dat wil zeggen de geleidelijke verspreiding van het Romeinse recht, zoals dat sinds het einde van de elfde eeuw op de Italiaanse universiteiten werd geleerd, over de rest van dat continent, in het bijzonder in Frankrijk en (later) in Duitsland, of – beter gezegd – de gebieden van het Heilige Roomse Rijk, waartoe ook het grootste deel van de Nederlanden behoorde. Daaraan heeft Feenstra verder zijn gehele werkzame leven gewijd. Het verklaart ook waarom hij zijn, bij Hoetink begonnen, dissertatie *Reclame en revindicatie* afrondde onder verantwoordelijkheid van H.F.W.D. Fischer (1909-1964)².

² De ondertitel van het proefschrift verraadt de wijziging van het perspectief: *onderzoekingen omtrent de rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van het recht van reclame gespeeld door den romeinsrechtelijken regel omtrent eigendomsovergang en prijsbetaling bij koop (Inst. 2,1,41)*.

Fischer was in 1946 (als buitengewoon hoogleraar) Van Apeldoorn opgevolgd, die zich in de oorlogsjaren onmogelijk had gemaakt en daarom in 1945 werd ontslagen. Feenstra deelde de politieke voorkeuren van zijn Amsterdamse leermeester niet. Integendeel: hij weigerde de door de bezetter voorgeschreven loyaliteitsverklaring te tekenen en moest in 1943 onderduiken. De nog resterende tentamens legde hij in het geheim af bij de VU, waar hij kort na de oorlog cum laude afstudeerde. Daarop volgde een verblijf van een half jaar in Zwitserland en Frankrijk, waar Feenstra niet alleen zijn perfecte beheersing van de Franse taal opdeed, maar tevens zijn liefde voor de Franse cultuur in de meest ruime zin van het woord, dat wil zeggen inclusief een diepgaande kennis van de Franse wijnen en de Franse keuken. Terug in Amsterdam, volgde een assistentschap bij Hoetink en de kennismaking met zijn toekomstige echtgenote Wetka von Saher, met wie hij in 1948 in het huwelijk trad. Het jaar daarop volgde zijn promotie (cum laude). Het was op 8 april, een vrijdagmiddag; de maandag daarop werd Feenstra een schrijver van de Utrechtse juridische faculteit, waarin hij werd uitgenodigd de leerstoel in de Inleiding in de Rechtsgeleerdheid en de Nederlandse rechtsgeschiedenis te bekleden die, ook dáár, was vrijgefallen omdat D.G. Rengers Hora Siccama (1876-1962), evenals Van Apeldoorn te Amsterdam, was ontslagen. In deze tijd maakte Feenstra op instigatie van zijn promotor Fischer (die naast zijn Amsterdamse leerstoel tevens gewoon hoogleraar in het Oud-vaderlandse recht in de Leidse juridische faculteit was) kennis met diens Leidse collega, de eminente civilist en rechtshistoricus E.M. Meijers (1880-1954). Het was Meijers die Feenstra liet toetreden tot de redactie van het door hem opgerichte *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis (TvR)*, dat na Meijers' dood door Feenstra óók tot zijn dood is geleid. Het zullen ook Fischer en Meijers zijn geweest die de benoeming van Feenstra tot hoogleraar in het Romeinse recht en zijn geschiedenis hebben weten te bewerkstelligen die te Leiden was vrijgekomen door het emeritaat van J.C. van Oven in 1952. Feenstra aanvaardde er op vrijdag 20 maart 1953 in het openbaar zijn ambt door het uitspreken van een programmatische inaugurele rede onder de titel *Interpretatio multiplex. Een beschouwing over de zgn. crisis van het Romeinse recht*³. De eerste aanzet daartoe had hij al in zijn Utrechtse oratie gegeven⁴.

3 Zwolle 1953.

4 R. Feenstra, *Verkenningen op het gebied der receptie van het Romeinse recht*, Zwolle 1950.

Het moet Feenstra's voorganger op de Romeinsrechtelijke leerstoel, J.C. van Oven, bij het aanhoren van Feenstra's openbare les aanstonds duidelijk zijn geworden dat er, ter oplossing van de 'crisis' van het Romeinse recht, een nieuwe wind blies van de hoogste kansel in het Leidse Groot Auditorium. Had hij zich immers niet, meer dan een kwart eeuw voordien, vanaf dezelfde plaats over dezelfde 'crisis' uitgelaten⁵? Anders echter dan Van Oven, zag Feenstra de vormende waarde van het Romeinse recht niet in de kennis van het klassieke, voor-Justiniaanse, Romeinse recht, maar in begrip van het langdurige rechtsvormende proces waarin – door de eeuwen heen, van de dagen van Irnerius in de laatste decennia van de elfde eeuw tot en met die van Pothier in de achttiende – juist Justinianus' wetboek het geldende recht had gevormd en (soms) misvormd. Het was de uitwerking van een programma dat was opgesteld door de Duitse rechtshistoricus Paul Koschaker (1871-1951)⁶.

Het is de tragedie van Feenstra's, toch anderszins zo rijke en vruchtbare, academische leven geweest dat hem de bijzondere retorische vaardigheden niet waren gegeven een zo ambitieus programma⁷ met succes over te brengen op de steeds groter wordende aantallen studenten, meer en meer niet-gymnasiaal gevormd bovendien, die de Leidse collegezalen kwamen vullen. Hij heeft dat zelf ingezien en zich daarom omringd met een schare docenten, onder wie ook student-assistenten, aan wie hij dat onderwijs meende te kunnen toevertrouwen; een aantal van hen (zoals J.A. Ankum, J.E. Spruit en M. Scheltema) heeft later, al dan niet als rechtshistoricus, carrière weten te maken op de academies; anderen in de rechterlijke macht (A.G. Pos, W.D.H. Asser), het bestuursapparaat (J. Demmink) of de advocatuur. Onder de vele docenten die Feenstra aan zich wist te binden, verdient één

5 J.C. van Oven, *Over de betekenis der historische beoefening van het Romeinsche recht voor de studie van het hedendaagsche privaatrecht*, Zwolle 1925.

6 P. Koschaker, *Europa und das römische Recht*, München 1947. Er bestaat een Nederlandse vertaling van dit boek, met een voorwoord van Feenstra: P. Koschaker, *Europa en het Romeinse recht* (vert. Th. Veen e.a.), Zwolle 1995. Aan de basis van Koschaker's boek staat zijn studie *Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft*, verschenen in: 'Schriften der Akademie für deutsches Recht', Gruppe Römisches Recht und fremde Rechte I, München/Berlijn 1938, een kritische reactie op Punt 19 van het 25 'Punkte' tellende nationaal-socialistische partijprogramma, waarin werd gepleit voor de afschaffing van het (onderwijs in het) Romeinse recht.

7 In zijn bespreking van Feenstra's Leidse oratie in het *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1953, p. 572-573) voorzag de Groninger romanist H.J. Scheltema reeds de aan dat programma verbonden haast onoverwinbaar schijnende didactische moeilijkheden.

bijzondere vermelding, te weten F. Wubbe (1923-2014), later hoogleraar in het Romeinse recht in het Zwitserse Fribourg, met wie Feenstra een levenslange warme vriendschapsband heeft onderhouden.

De voldoening die Feenstra niet in zijn onderwijs kon vinden, vond hij in zijn wetenschappelijke werk, dat hij als zijn eigenlijke taak zag. Dat werk impliceerde naar zijn overtuiging geen eenzaam solistisch optreden, maar internationale samenwerking, reden waarom hij toetrad tot het bestuur van een groot aantal internationale rechtshistorische (en ook rechtsvergeleijkende) gremia, waaronder in het bijzonder zijn voorzitterschap van het internationale comité van het prestigieuze Max Planck-instituut voor Europese rechtsgeschiedenis in Frankfurt (1964-1989), alsmede dat van de overkoepelende 'Association internationale d'histoire du droit et des institutions' (vanaf 1965, 1961-1965 penningmeester) vermelding verdienen. Decennialang is Feenstra de spin geweest in het web van internationale symposia, congressen en studiegroepen die zich toelegden op de rechtsgeschiedenis, meer in het bijzonder die van het Romeinse recht en zijn receptie. Hij heeft die positie niet in de laatste plaats weten in te nemen door zijn perfecte beheersing van niet alleen het Frans, maar ook van het Duits, het Italiaans en het Engels. De polyglot die hij was wist op die wijze, en door de Franse charme die hem zo sierde, geleerden van diverse pluimage en van zeer uiteenlopend karakter blijvend aan zich én hun discipline te binden. Bovenal echter was het zijn enorme en zelfs legendarische kennis van zaken, blijkend uit zijn talrijke publicaties⁸, die hem tot de alom gerespecteerde 'éminence grise' van de Europese rechtsgeschiedenis heeft gemaakt.

De nauwe band tussen het rechtshistorische werk van Feenstra en dat van Meijers is opvallend; Feenstra zette het pad voort dat door Meijers was uitgezet, in het bijzonder in zijn talloze publicaties over de rechtsschool van Orléans. Hij voegde daaraan een groot aantal biografische en bibliografische studies toe die, onder meer, de vrucht zijn geweest van zijn jarenlange

⁸ Feenstra's werkkraft was eveneens legendarisch en verminderde niet in de loop der jaren. Bij zijn negentigste verjaardag werd hem een bibliografie aangeboden die bij het verschijnen ervan al weer was achterhaald. Een bibliografie van de geschriften van Feenstra (tot 1974) verscheen in: R. Feenstra, *Fata iuris Romani, Études d'histoire du droit*, Leiden: Universitaire Pers Leiden 1974, p. XIII-XXXII; aanvulling (1974-1985): M.J.A.M. Ahsmann, 'Liste des travaux de Robert Feenstra depuis 1974', in: J.A. Ankum e.a. (red.), *Satura Feenstra*, Fribourg: Éditions universitaires 1985, p. XV-XXIV; aanvulling (1985-2000): M. Duynstee, 'Liste des travaux de Robert Feenstra depuis 1985', *TvR* 2000, p. 233-255; aanvulling (2000-2011): M. Duynstee, 'Liste des travaux de Robert Feenstra depuis 2000', *TvR* 2011, p. 297-312.

occupatie met het deel over de geschiedenis van de wetenschap van het Romeinse recht in de serie *Geschiedenis der Nederlandsche Rechtswetenschap* die door de Koninklijke Nederlandse Academie der Wetenschappen wordt uitgegeven. Feenstra's bijdragen daaraan⁹ zijn typisch voor zijn belangstelling en vormen tevens een goede illustratie van de wijze waarop zijn grote eruditie hem soms ook parten speelde, want zijn aandacht voor het detail, die werd gevoed door zijn grote en in de loop der jaren steeds maar groter wordende kennis, verhinderde hem datgene te doen waarvoor hij als geen ander was geëquipeerd: het schrijven van de geschiedenis van het Europese privaatrecht. Ook de vele bio- en bibliografische studies over Nederlandse romanisten en beoefenaren van het burgerlijke recht die van zijn hand verschenen zijn nooit uitgemond in een samenvattende geschiedenis van de wetenschap van het Romeinse recht in Nederland. Zo geldt dus voor Feenstra hetzelfde als voor de grote negentiende-eeuwse Duitse geleerde Theodor Mommsen, die ooit eens de vraag kreeg voorgelegd waarom het vierde deel van zijn beroemde *Römische Geschichte* nimmer was verschenen. Mommsen moet daarop hebben gezegd: 'ik kan het niet meer, want ik weet inmiddels te veel'.

Robert Feenstra was mijn ambtelijke grootvader¹⁰. Hij straalde, op de aanstekelijke wijze waarop hij dat kon, toen hij kennis nam van de festiviteiten die in december 2011 waren gepland voor het tiende lustrum van het door hem geïnitieerde studentendispuut *Philips van Leyden b.p.*: de onthulling van een gedenksteen in de Leidse Hooglandse kerk (met een – uiteraard – door hem opgestelde Latijnse tekst) op de *dies natalis* van het dispuut; een aansluitend internationaal congres met vooraanstaande sprekers en – natuurlijk ook dat – een feestelijk en rijkelijk met goede wijnen overgoten *dîner de clôture*, waarbij hij een feestrede zou houden. Hij heeft er, bij die gelegenheid waarin hij nog één keer voor het voetlicht wenste te treden, niet meer bij mogen zijn. De ziekte, waaraan hij, naar zijn naasten wisten, toen

9 M.J.A.M. Ahsman en R. Feenstra, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse universiteit tot 1811*, Amsterdam: KNAW 1984; M.J.A.M. Ahsman, R. Feenstra en C.J.H. Jansen, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse universiteit tot 1811*, Amsterdam: KNAW 1993; R. Feenstra, M.J.A.M. Ahsman en Th. Veen, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Franeker universiteit tot 1811*, Amsterdam: KNAW 2003.

10 De zo prestigieuze en in hoog internationaal aanzien staande leerstoel in het Romeinse recht en zijn geschiedenis werd na Feenstra's emeritaat in 1985 niet herbezet. De Leidse faculteit besloot de leeropdracht te wijzigen in het nietszeggende 'Historische ontwikkeling van het recht'.

reeds leed en die hem uiteindelijk fataal is geworden, maakte dat onmogelijk. De laatste keer dat ik hem sprak was op de *dies* van 2012.

Ik sluit dit levensbericht af in één van de vele talen die Robert vloeiend beheerste en wel in die welke hem daarvan de liefste was omdat zij de academische taal bij uitstek is:

*Gratias ago iustaque persolvo tibi, non soli mihi,
sed omnibus cultoribus juris civilis Romanorum.
Sit terra tibi levis.*